

GREXA IZABELLA

„Ha én annyit keresnék, mint ön,
Gáspár elvtárs, akkor nem ragaszkodnék
a második műszak keresetéhez...”

Női panaszlevelek a Kádár-korszakból*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.1.3>

A hétköznapi kutatásának egyik legértékesebb forrásai¹ a különböző beadványok, kérelmek, segítségkérő levelek, panaszlevelek, egyéb megkeresések, amelyet a különböző hivatalos szervezeteknek, párttitkároknak, szakszervezeti funkcionáriusoknak, tévének, rádióknak, újságnak, lottónyertesnek² vagy magának az MSZMP első titkárnak, Kádár Jánosnak címeztek³ a panaszosok, kérvényezők.

* Készült az MTA BTK Lendület Munkaformák Kutatócsoport kutatásának keretében.

¹ A helyi lakosok által írt beadványok, panaszos levelek értékét a hétköznapi élet vizsgálata szempontjából már az 1990-es évek elejétől, az archívumok, levéltárak megnyitásával párhuzamosan felismerték a sztálini hétköznapiakat vizsgáló kutatók: Sheila FITZPATRICK: Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s. *Slavic Review*, 1996/1. 70–105. DOI: <https://doi.org/10.2307/2500979> (Letöltve: 2022. 08. 05.); Sheila FITZPATRICK: Editor's Introduction: Petitions and Denunciations in Russian and Soviet History. *Russian History*, 1997/1–2. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.1163/187633197X00014> (Letöltve: 2022. 08. 05.); Bartholomew GOLDYN: Letters of Complaint as a Source for the Social History of Poland: The Case of Nowa Huta. *The Polish Review*, 2000/3. 355–366. Forrás: <https://www.jstor.org/stable/25779205> (Letöltve: 2022. 08. 05.)

² MAJTÉNYI György: A szegénység gyarmatosítása. Szegények mindennapjai és a hatalom diskurzusai a Kádár-korszakban. *Korall*, 2016/64. 157–181. A panaszlevelekkel kapcsolatban lásd még MAJTÉNYI György: *A Kádár-kor társadalma*. Doktori disszertáció. 2020. Forrás: http://real-d.mtak.hu/1381/8/dc_1784_20_doktori_mu.pdf (Letöltve: 2022. 08. 05.)

³ Lásd HUSZÁR Tibor–NÉMETHNÉ VÁGYI Karola (szerk.): *Kedves, jó Kádár Elvtárs! (Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989)*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Tanulmányomban a panaszos leveleket, kérelmeket, beadványokat mint történeti forrást elemzem, melynek keretében azt fogom megvizsgálni, hogy a panaszos tartalmú, különböző hivataloknak, fórumoknak címzett levelek milyen szerepet tölthettek be az egyén, illetve a hatalom számára a Kádár-korszakban. Elemzésem a Szakszervezeti Országos Tanács (SZOT) Nőmozgalom és Szociális Osztályának, illetve a Budapesti Szakszervezeti Tanács iratai között az 1969–1979 közötti időszakból – amely a forrásadottságokkal magyarázható – töredékesen megmaradt női panaszosok által írt megkereséseken alapul. Ezt egy munkásasszony, Király Erzsébet lakásigénylése kapcsán fennmaradt, különböző hivatalos szerveknek címzett, 1977 és 1990 közötti levelek⁴ forrásanyagával színesítem, ami lehetővé teszi az egyén és a különböző hivatalos szervek akár éveken keresztül húzódó interakciójának nyomon követését. E megkeresések többsége alapvetően magánjellegű ügyeket taglalt, azon belül is főként a rezsim egyik legfontosabb legitimációs eszközeinek, a szociálpolitika tárgykörébe tartozó⁵ legakutabb kérdéseket: a lakhatás, a nyugdíj, a gyógykezelés, a gyermekellátás, a gyerekek óvodai, iskolai elhelyezésének, az üdülés és a nők elhelyezkedési problémáit. A kérelmeket, panaszos beadványokat a női érdekvégyesítés egyik eszközeként értelmezem, vizsgálva a női kérelmek specifikusságát is.

A tanulmány első részében a korszakban íródott panaszlevelek műfaji problematikáját érintem, kitérve a rezsim által kiépített, intézményesített panasztevés rendszerére és kultúrájára, bemutatom a felhasznált forráscsoportot, tematizálva azt, érintve a levelek érvrendszerét és nyelvhasználatát is, majd egy esettanulmányon keresztül rekonstruálom a kérelmezés „vége-láthatatlan” folyamatát.

⁴ A szerző tulajdonában. Király Erzsébet visszaemlékezése megjelent: KIRÁLY Erzsébet: *Kedves naplóm. Egy munkásasszony emlékei*. A tanulmányt írta és a szöveget gondozta GREXA Izabella. Corvina Kiadó, Budapest, 2015.

⁵ Lásd HORVÁTH Sándor: *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.

A tanulmány címéül választott gondolat írója, B. Gyuláné takarítónő a következőképpen folytatja 1970-ben kelt, a Szakszervezeti Országos Tanács elnökének, Gáspár Sándornak címzett panaszáradatát:

„Ha demokrácia van, akkor én miért nem kereshetek többet, miért nem élhetek gondtalanabban, könnyebben, miért nem lehetek én is egyenrangú önnel, vagy egy miniszterrel, vagy csak bizonyos kategóriák kereshetnek jól? Azt mondják, hogy a demokráciában nincs különbség ember és ember között hát, ha így van, akkor miért szorítják keretek közé az én fizetésemet, miért kell hogy örökös probléma legyen, hogy kellene egy olcsó ruha vagy kabát, de mire kifizetek mindent, még kosztra is szűkösen futja, akkor miből vegyek egy ruhát vagy kabátot [...] Tisztelt Gáspár elvtárs, ha volna párezer forintom, amivel útra kelhetnék szabályszerűen útlevéllal, elhagynám az országot, keresnék egy olyan hazát ahol nem szabnák meg hogy mennyit kereshetek. [...] Én csak arra gondolok, hogy mennyivel könnyebb lenne az életem, ha én is elindultam volna 1956-ban új hazát keresni, én szeretek dolgozni, ott megtudtam volna szerezni mindazt amiről ábrándozom, amit soha nem tudok megvalósítani.”⁶

A „demokrácia”, „egyenrangú”, „útlevéllal elhagynám az országot”, „1956” kifejezéseket olvasva mintha nem is csak egy „kvázidemokráciában” élő, hanem egy valódi demokratikus berendezkedésű ország állampolgárának panaszos sorait olvasnánk. A levélíró a szövegben lényegében szembeállítja a nyugati jóléti demokráciákat a keleti típusú, csupán korlátozott fogyasztást biztosítani képes autoriter rendszerekkel. A levél szövege világos ellenpéldája annak a bevett tézisnek, miszerint az állampolgárok mindenkor a hatalom fogalomhasználatát és retorikai fordulatait átvéve igyekeztek kérésüknek legitimitást adni és ügyükhöz a hivatalok, hivatalnokok támogatását elnyerni. Ugyanakkor a panasz írója teljes mértékben tisztában volt kemény hangvételű levelének rá nézve lehetséges negatív következményeivel, mert ekképpen folytatja: „T. Gáspár elvtárs döntsön sorsom felől úgy ahogy akar, joga van börtönbe csukatni ezért

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M-SZKL 14. f. 5/157. ó. e. B. Gyuláné levele Gáspár Sándor SZOT-főtítkár részére (1970).

a kijelentésért, de én akkor is kiállok azon véleményem mellett, hogy jogom van könnyebben élni és jogom van annyit keresni, hogy egyszer már jól is lakhassak.”

A levélírás apropóját az adta, hogy B. Gyulánénak, aki az V. kerületi Vendéglátóipari Vállalatnál dolgozott takarítónőként, huszonöt évig szakszervezeti tag volt, és levelében is munkásszövegként határozta meg önmagát, megszűnt a mellékkeresete. Ugyanis munkáltatója addig – súlyos anyagi helyzetére való tekintettel – engedélyezte számára, hogy kiegészítőként második műszakban is dolgozzon, ám időközben erre a műszakra is alkalmazott egy takarítónőt. A vehemens hangvételű levél megírására ezt követően került sor.

A levélíró érvelésénél és szófordulatainál is érdekesebb volt a hivatal reakciója. A dühös levélíró ügyének elintézésére ugyanis a szakszervezet kiemelt figyelmet fordított, az archivált feljegyzések szerint többször felkeresték, panaszlevélbeli súlyos kijelentéseit végső elkeseredésével, nehéz anyagi körülményeivel, a férj iszákosságával magyarázták. A szakszervezet többször felajánlott segílyt is, amit B. Gyuláné nem fogadott el, de a felajánlott mellékállást – a Röltex Vállalat egyik boltjának takarítását – igen. A hivatal, jelen esetben a szakszervezet eljárása szempontjából egyébként nem volt szokatlan, hogy annak egyik alkalmazottja kiszállt, és ellenőrizte a kérelmező élethelyzetét, panaszainak jogosságát és jelen esetben talán azt is, hogy a takarítónő jelenthet-e fenyegetést a hatalomra. Nyilván úgy ítélték meg, hogy nem, ezért igyekeztek segítséget nyújtani és a lélethelyzetén valamelyest javítani, egyben a rendszer iránti lojalitását is elnyerni.

A panasztevés rendszere

A panasztevés, a kérelmek és beadványok írása mind az autoriter, mind pedig a demokratikus berendezkedésű államokban jól ismert eszköznek számít, azonban másfajta tematikával, és más céllal születnek ezen beadványok. A Szovjetunióval kapcsolatban Sheila Fitzpatrick, az NDK vonatkozásában Erik G. Huneke – alapvetően egyetértésben az olyan jelenkori autoriter

rezsimek mint Kína működésével foglalkozó kutatókkal – arra hívták fel a figyelmet, hogy az ilyen jellegű levelek valójában a politikai-társadalmi stabilitás biztosításának egyik eszközeként funkcionálnak. A panaszok, kérelmek által a lakosság elégedetlensége megismerhetővé vált, egyben a rezsimek ellenőrzött módon biztosított keretet a társadalmi problémák megvitatásához. A politikai elit egyúttal az alsóbb szintű végrehajtási hatalmat is ellenőrizni tudta ezek révén. Sheila Fitzpatrick az 1930-as évek sztálinizmusa kapcsán arra hívta fel a figyelmet: „A levélírásnak ez a gyakorlata kétirányú volt, egyrészt a társadalom kontrollját jelentette a bürokrácia alsóbb szintjei felett, másrészt a rezsimek információkat gyűjtött az állampolgárokról.”⁷ Laura A. Henry megállapítása szerint e nyilvános panaszok funkciója lényegében az volt, hogy feltárja a problémás, nem hatékony közigazgatási területeket; megmutassa a korrupciós gyakorlatot alsóbb közigazgatási szinten; megteremtse a nyilvánosság számára a rezsimek elszámoltathatóságát, és az egyéni elégedetlenség kezelése által meggátolja a tömegek kollektív fellépését.⁸

A tanulmány címében a panaszlevél megnevezés használata magyarázatra szorul, ugyanis az általam vizsgált levelek nagy részét alapvetően nem hivatalos kérelemként, inkább félhivatalos iratként kell értelmeznünk, habár elvétve akad néhány olyan írás a vizsgált levelek körében, amelynek írója rendszerjobbító szándéktól vezérelve javaslatokat fogalmazott meg, ezért fordult valamilyen hivatalos fórumhoz. Mégis a panaszlevél kifejezés használata mellett döntöttem, mert a rezsimek működése, a hivatalok és a levélírók, a hatalom és az állampolgár viszonya jobban megragadható általa, mint ha hivatalos levélként, nyilvános levélként (*public letter*, ahogy azt Fitzpatrick⁹ az 1930-as évekbeli Szovjetunió kapcsán használja) vagy beadványként (ahogy

⁷ Sheila FITZPATRICK: *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press, Oxford, 1999. 177.

⁸ Laura A. HENRY: Complaint-making as political participation in contemporary Russia. *Communist and Post-Communist Studies*, 2012/3–4. 243–254. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2012.06.010> (Letöltve: 2022. 08. 05.)

⁹ Sheila Fitzpatrick az ilyen típusú beadványokat nyilvános levélként (*public letter*) definiálja, meghatározása szerint lényegében ez a fajta nyilvános levélírás

Huneke az NDK vonatkozásában az *Eingaben* fogalmát választja¹⁰ címkéznénk. Leginkább tehát a Bartholomew Goldyn által a lengyelországi Nowa Huta mindennapjainak elemzése során használt *letters of complaint* megnevezéssel azonos módon.¹¹

A vizsgált korszak panaszleveleit hivatalos jellegű levélnek tekintjük abból a szempontból, hogy hivatalnak, hivatalos személynek, közszereplőnek, esetleg – az érdekkijáró szerepet is felvállaló – intézmények, sajtóorgánumok, rádió vagy tévé főszerkesztőjének címezték,¹² ugyanakkor többnyire erősen privát jellegű információkat tartalmaznak. Ezek a levelek – több esetben – betekintést nyújtanak egy-egy magánszemély életébe, sokszor annak nehéz sorsát felvillantva, ezenfelül a kérvényező nyelvhasználatába, érvrendszerébe és részben abba is, hogy a politikai propaganda által felkínált női szerepek alapján hogyan konstruálják meg önmagukat a levélírók. Tehát a felhasznált panaszleveleket félhivatalos jellegű iratnak tekintem, a magánlevél és a hivatalos levél sajátos elegyének: a mindenható paternalista és patriarchális autoriter állam és a kiskorúsított állampolgár – jogaiban részben korlátozott „alattvaló” – közötti sajátos kommunikációs csatornának. Ezt egy nyilvánvaló alá-fölé rendeltségi, voltaképp klientúravizony jellemezte, amelyben a „hétköznapi ember” lakhatási körülményei és egyéb materiális körülményeinek javítása tekintetében a rezsim és hivatalnokai jóindulatára volt utalva. Ahogy Huneke az NDK kapcsán fogalmaz: „klientúravizonyban, amelyben a szívességek és jutalmak szelektíven kerülnek elosztásra, cserébe a lojalitásért, az együttműködésért, a kooperálásért és egyéb megkívánt társadalmi, politikai és gazdasági viselkedésért”.¹³

a hatóságokkal folytatott privát kommunikáció formája volt magánéleti és nyilvános témákban egyaránt. Sheila FITZPATRICK: *Supplicants and Citizens*. I. m. 80.

¹⁰ Erik G. HUNEKE: *Morality, Law, and the Socialist Sexual Self in the German Democratic Republic, 1945–1972*. Doktori disszertáció. Forrás: https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/97942/ehuneke_1.pdf (Letöltve: 2022. 06. 17.)

¹¹ Bartholomew GOLDYN: I. m. 355.

¹² TAKÁCS Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 339.

¹³ Erik G. HUNEKE: I. m. 21. (Idézi: Andrew I. PORT: *Conflict and Stability in the German Democratic Republic*. Cambridge University Press, New York, 2007. 269.)

A korszak panaszlevelei azonban nem teljesen előzmény nélküliek, ugyanakkor korábban nem létezett ennek egy magasabb szinten kiépített bürokratikus gyakorlata, intézményrendszere. A panaszlevelek előzményének tekinthetők lokális szinten a jobbagylevek, amelyek elsősorban jobbagyok, zsellérek – gyakran egy egész helység lakóinak –, ritkábban egy céhközösség tagjainak panaszait, kérelmeit, vélt sérelmeit felsoroló írásos beadványok voltak, amelyekkel a panaszosok vagy kérelmezők azon felettes személyhez vagy testülethez fordultak, akitől vagy amelytől megértést, segítséget és igazságtételt reméltek.¹⁴ Az általam vizsgált levelek szövege e premodern, de egyben modern vonásokat is magukon viselik, amely az alázas és hivatalos stílus keveredésében nyilvánul meg. A segítségnyújtáson és megértésen túl az autoriter rendszerekben a helyzetükből fakadó dühük, frusztrációik részben levezetődnek a cselekvés – jelen esetben kérelem, segítségkérő levél írása – által. A cél elérése esetén pedig megélhették azt is, hogy képesek bizonyos szintű kontrollt gyakorolni saját életük felett.¹⁵ Sőt azt a hamis érzetet is kelthette a levélírókban, hogy valójában nem diktatúrában élnek, hiszen leírhatták kritikus véleményüket. Ugyanakkor a panaszkodás nemcsak az elégedetlenség közlésének egyik módja, hanem együttérzést is kelt, ami aztán – vagy vélhetően – konkrét reakcióhoz vezet a címzettek részéről, azaz a panaszos ügyét elintézik.

Az általam vizsgált panaszlevelek többsége szociális és családtámogatás, gyermekellátás és nyugdíj-kiegészítés, illetve -emelés tárgykörében született, vagy valamilyen „hátrányos” helyzetből való „kilábaláshoz” – akár elhelyezkedés, válás vagy bírósági ítélet ügyében – kéri a hivatal segítségét, közbenjárását. A Kádár-korszakban a panasztevés lényegében hivatalos keretek között intézményesült.¹⁶ A különböző szintű hivataloknak cím-

¹⁴ HORVÁTH László: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724–1800). *Soproni Szemle*, 2007/2.

Forrás: <http://epa.oszk.hu/01900/01977/00235/pdf> (Letöltve: 2022. 08. 05.)

¹⁵ Maciej KOWALEWSKI: Dissatisfied and Critical Citizens: the Political Effect of Complaining. *Society*, 2019/56.

DOI: <https://doi.org/10.1007/s12115-019-00398-x>

¹⁶ A Szovjetunióban és az államszocialista államokban ez egy elfogadott és a hatalom által ösztönzött gyakorlat volt. Az NDK-ban az alkotmány külön biz-

zett kérvények írása társadalmi normává, gyakorlattá vált. Az állami gondoskodás megerősítette az állampolgár államtól való függését, de egyben a kérvényező, a társadalom egy részének ellenőrzését is jelentette a hatalom részéről.¹⁷ Egyes panaszosok esetében ez tényleges ellenőrzést jelentett helyszíni kiszállással, környezettanulmány készítésével, egyéb illetékes, országos vagy lokális hivatalokkal folytatott levelezéssel, amely által a panaszos állításainak hitelességéről, élethelyzetének valódi körülményeiről informálódtak az ügyet intéző hivatalnokok. Az állami gondoskodásról, nemi szerepekről szóló közbeszéd, a tömegkommunikáció pedig formálta a társadalom identitását, valamint a levélírók későbbi szerepkonstrukcióihoz is támpontot adott.

A politikai hatalom maga is arra ösztönözte állampolgárait, hogy éljenek a panasztevés, a kérelmezés eszközével. Panaszirodát működtettek a minisztériumok, a szakszervezetek, a Népi Ellenőrzési Bizottság,¹⁸ az MSZMP KB Iroda Bejelentéseket Intéző Alosztálya (Kádár Jánosnak címzett panaszokkal, kérésekkel foglalkoztak).¹⁹ Levelezőrovatot vezettek az újságok, rendszeresen érkeztek hozzászólások, kérdések televíziós műsorokhoz, de panaszt tehetek például a tanácsoknál, vállalatoknál, téveszközyűléseken, vagy a kereskedelmi egységekben rendszerített panaszkönyvekben is.

A források

A tanulmányhoz felhasznált legfőbb forráscsoportot a Szakszervezetek Országos Tanácsa Nőmozgalom iratai és a Szociális Osztály archivált levelezése adja. Az általam vizsgált panaszleve-

tosította ezt a jogot: „Minden állampolgárnak joga van beadványt benyújtani népképviseleti szervhez.”

¹⁷ HORVÁTH Sándor: I. m. 23–24.

¹⁸ Erről lásd ISPÁN Ágota Lídia: „Ha nem segítenek Kádárnak irunk!” A Népi Ellenőrzési Bizottsághoz írt közérdekű bejelentések és panaszlevelek. *Ethno-Lore*, 2014/30. 145–200.

¹⁹ Lásd MAJTÉNYI György: *A Kádár-kor társadalma*. I. m. 76–93.

lek az 1969 és 1979 közötti időszakból származnak.²⁰ Nagyjából 200 darab hosszabb-rövidebb levélről van szó. A fennmaradt iratok elég töredékesek, előfordul az is, hogy az eredeti levél nem került archiválásra, ám az egyik szervtől a másik szervhez továbbított levél alapján rekonstruálhatjuk a magánszemély megkeresésének tárgyát. Az anyag, ha hiányosan is, de tartalmaz hivatalnokok által írt válasz- és közbenjáró leveleket is. Ezen dokumentumokból töredékes képet kapunk az alsóbb szintű hatalom és a kérelmezők interakcióiról, valamint arról is, hogy a hivatalnokok milyen metodikát alkalmaztak egyes problémák megoldásához, jellemzően hogyan jártak el adott ügyekben. A Nőmozgalom iratai alapvetően női megkereséseket tartalmaznak, a Szociális Osztály iratai között férfiakkal írt levelek is találhatóak.

A Szakszervezetek Országos Tanácsa 1957-től biztosította annak lehetőségét, hogy a dolgozók problémáival, panaszaival rendszeresen foglalkozzon, létrehozott erre a célra egy osztályt Tanácsadó Iroda néven. Egy, a munkáslevelek 1957. évi helyzetéről és az azokkal kapcsolatos intézkedésekről szóló tájékoztató jelentés alapján az iroda a rendelkezésre álló keretek között igyekezett minden panaszosnak, kérvényezőnek valamifajta megnyugtató választ adni: „arra törekedtünk, hogy a dolgozóknak érthetően és világosan megírjuk kérésük jogosságát, vagy azokat a lehetőségeket, amelyek az ügyüknek végleges rendezését biztosítani tudják”.²¹

A panaszosok ügyeinek intézése végett a panaszos ügyeket intéző osztály felvette a kapcsolatot a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Bejelentéseket Intéző Alosztályával, a Nagybudapesti Pártbizottság Titkárságán működő panaszfelvétellel foglalkozó vezetővel, a *Népszabadság* és a *Népakarat*²² szerkesztőségével, a Nőtanáccsal, a Magyar

²⁰ MNL OL M-SZKL 2. f. Szakszervezetek Országos Tanácsa iratai. 16. Szociális Osztály iratai: Szociálpolitika, munkásellátás, életszínvonalpolitika, társadalombiztosítás; 19. Nőmozgalom iratai. MNL OL M-SZKL 14. f. Szakszervezetek Budapesti Tanácsa panaszos iratai.

²¹ MNL OL M-SZKL 2. f. 16/4. ő. e.

²² A *Népszava*, a Szakszervezetek Országos Tanácsának napilapja a forradalom után 1958 januárjáig *Népakarat* címmel jelent meg.

Rádióval, a Minisztertanácsban a bejelentések irodájával²³. A legneuralgikusabb kérdésben, a lakhatási problémák rendezésében azonban az iroda nem tudott segíteni, a jelentésből az derül ki, hogy az illetékes tanácsok még válaszra sem méltatták a szakszervezeti vezetők megkereséseit. E jelentésből kapunk képet arról is, hogy 1957-re vonatkozóan, vagyis egy, az általam vizsgált levelek keletkezésénél (1969–1979) jóval korábbi évben – így a számok több oknál fogva sem tekinthetők irányadónak ezen időszakra – hány megkeresés érkezett az irodához. A jelentés szerint 1957-ben tíz hónap alatt 2525 levél és 6500 szóbeli panasz érkezett, az elnökségi fogadóórán 800 alkalmazott jelentkezett, ezeknek 70%-a (560 ügy) került a Tanácsadó Irodára, s közöttük 10-12 notórius panasztevő is akadt. Összesen 9585 új ügygel foglalkoztak, amelynek 10%-a visszatérő ügy volt. Ebben az időszakban 3000 esetben kértek telefonos felvilágosítást az osztálytól, és 3872 kimenő levelük volt. Az összefoglaló szerint az iroda az ügyek 45-50%-át pozitívan intézte el. A jelentés az előfordulási gyakoriság szerint a következő ügytípusokat említi: bérkérdés, munkaviszony, nyugdíj, segély, szakszervezeti, szervezeti kérdések, üdülés, munkásellátás, munkavédelem, lakás, valamint az egyébek (gyermeküdtetés, adóügyek, szabadság, kártérítés, házmentesítés, családi ügyek, polgári perek, állásügyek). A jelentésben a szakszervezet részéről a politikai nyereség is megfogalmazódott, ugyanis a nem szakszervezeti kérelmezők esetében felmerült a kérdés, hogy a szakszervezeti tagsággal nem rendelkező kérelmezőket zárják-e ki. Az ötletet végül elvetették, mert a tapasztalat az volt, hogy ezek az esetek pozitív hatást váltottak ki, mert a kérelmezők több esetben beléptek a szakszervezetbe.²⁴

A levélírók között fővárosi és vidéki nagyvárosok és kistelepülések lakói is találhatóak. Néhány levelet – a megmaradt feljegyzés szerint – a Magyar Televízió, illetve a *Nők Lapja* szerkesztőségének címezték, ők juttatták el a szakszervezethez. A beérkezett levelekkel a hivatal ténylegesen foglalkozott, több esetben

²³ Az irat így említi, hivatalos megnevezése: Bejelentések és panaszok Hivatala.

²⁴ Tájékoztató jelentés a munkáslevelek helyzetéről és ezekkel kapcsolatos intézkedésekről. MNL OL M-SZKL 2. f. 16/4. ó. e.

személyesen is kiszálltak, és megbizonyosodtak a leírtak hitelességéről, esetleg a helyi illetékes hivataltól kértek információkat. Néhány kérést a Nőbizottság elnöke támogató feljegyzés formájában továbbított az illetékes hivatalhoz, tanácshoz, vagy a helyi Nőbizottság vezetőjével vették fel a kapcsolatot a probléma rendezése érdekében. Sz. Júlia nyugdíjmelési kérelme ügyében a Nőbizottság elnöke meglehetősen lelkiismeretesen járt el, a kérelem támogatását kérte a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóságtól és az Élelmezésipari Dolgozók főtitkárától a következő szavakkal: „Monori-erdőn egy volt uradalmi istálló épületéből kialakított 1 szoba konyhában lakik. Ennél az elvtársnőnél személyesen is jártunk, petróleumlámpával világít, ivóvizért, és vízért kilométerekre jár, lényegében mindenért fizetnie kell. Arra kérek, ha van rá mód és lehetőség, akkor méltányosságból nyugdíját felemeltetni szíveskedjél.”²⁵ A kérdés rendezéséről nem találtam iratot. Általánosságban elmondható, hogy valamilyen módon igyekeztek a magánszemélyeknek valódi vagy elvi támogatást nyújtani, jogi tanácsot adni, vagy az érdemi segítséget nyújtani képes helyi hivatalnak továbbítani kérésüket, emellett azonban határozottan elutasító válaszok is születtek.

A panaszlevelek formai jellemzői

A panaszlevelek stílusa, nyelvhasználata, külalakja igen változatos összképet mutat. Vannak köztük lényegre törő, a hivatalos levél formai és tartalmi elvárásainak megfelelő beadványok, és akadnak igen alázatos hangnemben megfogalmazott, a kérelmező nehéz körülményeit, életét hosszan ecsetelő – néhol több oldalt kitevő – írások, és akadnak ironikus, gúnyos hangvételelű megkeresések is. Ispán Ágota Lídia Hanák Péter és Eckhard Sándor népi levelek és jobbágyi-paraszti levelek stílusával foglalkozó munkái alapján kimutatta, hogy a jobbágylevelekre jellemző esdeklő, segítségkérő hangnem a Népi Ellenőrzési

²⁵ MNL OL M-SZKL 2. f. 16/32. ó. e.

Bizottsághoz az államszocialista időszakban írt panaszlevelekben is fellelhető.²⁶

A vizsgált levelek nagyrészt megszólítással indítanak, majd ezt követi a levél tárgyának felvezetése, amely – mint az alábbi példák mutatják – lehet szikár, de nemegyszer érzelmileg is megalapozza a mondanivalót, igyekezik a címzettben empátiát ébreszteni:

„Alulírott F. Lajosné Dunaföldvár [...] alatti lakós az alábbi kéreessel fordulok a T. címhez.”²⁷

„Levelem kezdetén először is elnézést és türelmet kérek szíves meghallgatásért, melyet rendkívül szomorú sorsomban írok Önökhöz. Egyetlen bizalmam az Öntől várt segítségben van. Ezért nagyon szépen kérem, az Országos Nótanácsot, ne tessenek elutasító választ küldeni, mivel úgy érzem szocialistatársadalmunkban önök lehetnek az egyetlen segítségem, akihez még mint anya fordulhatok. Bizom abban, hogy nem hagynak összeroppanni, mert úgy érzem álmatlan éjszakákon át, hogy nincs messze tőlem.”²⁸

„Utolsó elkeseredésemben fordulok Önökhöz és kérem, hogy legyenek a segítségemre.”²⁹

A főszövegben a levélíró rövidebben vagy terjedelmesebben kifejtették levelük tárgyát, életkörülményeiket. Érvrendszerüket elemezve három típusú érvelést tudok megkülönböztetni, amelyek azonban az egyes levelekben vegyesen fordulnak elő. Egyrészt több levélíró a tévében vagy rádióban hallottakra, látottakra, az újságban olvasottakra, elvéve néhány levélíró az alkotmányra vagy valamilyen jogszabályra hivatkozott, ezzel kérésük jogosságát, helyességét igyekeztek alátámasztani. Néhol nyíltan megfogalmazták azt, hogy a jóléti intézkedésekből ők is szeretnének részesedni:

²⁶ ISZÁN Ágota Lídia: I. m. 181.

²⁷ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/10. ó. e. özv. Sz. Istvánné levele a SZOT Nöbizottság elnökéhez (1972).

²⁸ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/14. ó. e. Molnár Imréné levele a SZOT Nöbizottság elnökéhez (1977).

²⁹ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/32. ó. e. D. Éva levele a Szociálpolitikai Főosztálynak (1977).

„A Népszava 1979. február 18-án közölt családpolitikának és a szakszervezetek c. írásából merítettem a bátorságot, hogy Önhöz forduljak problémámmal.”³⁰

„Nagyon szépen megkérném, hogy mindig hallom a rádióba a tévébe, hogy a nagycsaládosokon mennyire segítenek. Hát nékem is van 5 gyermekem még soha sem segítettek, ha nem az elnyomást éreztem mivel 5 gyermekem van. Nem is tudnám leírni, ha nem inkább a kihallgatásomat kérném, melyik napon fogadna az elnök elvtárs mert jobban megtetszene érteni. Az ügyes bajos dolgaimat elmondanám.”³¹

„Évek óta egyre többet hangoztatják, hogy az egyedülálló anyákat Kormányunk és a szakszervezet is a maga módján védi.”³²

„Örömmel olvastam a folyó évi március 22-én megjelent újságban, hogy egy újabb lakás helyzet felmérése után milyen kedvezményben részesülnek a nagycsaládosok, amit sajnos az én családommal nem élvezhetek.”³³

Másrészt a panaszosok lelkiismeretes munkájukra, munkával töltött életükre alapoztak, esetleg társadalmi munkájukra hivatkoztak, ami megfelelt a „munkásállam” ethoszának, egyben alkotmányos megerősítést is kapott. Az ország alkotmányának 45. §-a rögzítette, hogy a Magyar Népköztársaság biztosítja polgárai számára a munkához való jogot és a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást, ami az oktatást, egészségügyi ellátást, a művelődést és az üdülést is magába foglalta:

„Úgy érzem, hogy a nyugdíjkorhatár után, végzett 25 évi munkával, a kerületben végzett társadalmi és pártmunkával

³⁰ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/14. ó. e. M. Ferencné levele a SZOT Nőbizottságának elnökéhez (1979).

³¹ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/18. ó. e. N. Jánosné levele dr. Czerván Mártonnéhoz (1971).

³² MNL OL M-SZKL 2. f. 19/14. ó. e. P. Éva levele a SZOT Nőbizottságához (1977).

³³ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/10. ó. e. F. Lajosné levele a SZOT Nőbizottságához (1977).

(1945. óta párttag vagyok) rászolgáltam arra, hogy hátralévő éveimben kevésbé legyenek anyagi problémáim.”³⁴

„Munkámat igyekeztem mindenkor legjobb tudásom szerint el-
látni. 22 éve párttag, 24 éve szakszervezeti tag vagyok és egy al-
kalommal részesültem belföldi szakszervezeti üdülésben.”³⁵

Ez utóbbi idézetben már feltűnik a harmadik fontos hivatko-
zási alap, több kérelmező saját vagy férje, esetleg apja munkás-
mozgalmi múltjára, értelmezhető politikai szerepvállalására hi-
vatkozik. Az alábbi első idézet írója a levél címzettjével feltehető-
leg szorosabb kapcsolatot ápolhatott, erre utal a tegező formula,
ebben az esetben a protekció motívuma is felsejlik. Ugyanakkor
a levelek szövegeiből arra következtethetünk, hogy csak a levél-
írók egy nagyon kis része volt bármiféle kapcsolatban valamilyen
szakszervezeti funkcionáriussal, és remélt emiatt támogatást.
A kérelmezők így írnak:

„[...] hozzád fordulok, hogy ha tudnál segíteni, hogy egy kicsivel
nagyobb nyugdíjat tudnék kapni. Sajnos már 10 éve, hogy be-
tegeskedek és ebben a drágaságban betegen, ahol a kis 870 fo-
rintból kínlódom sajnos én nem érdemeltem ki az 1919-től leiga-
zolt munkásmozgalomba részvételem és az egész sok harcom és
tevékenységem hogy legalább valamivel felemelték volna a nyug-
díjamat [...]”³⁶

„Nem előnyszerzésből, de a történelmi igazság kedvéért megemlí-
tem, hogy édesapám a század elején – tehát a legnehezebb idők-
ben – közel 30 évig volt szervezett munkás. [...] Politikai vona-
lon is képeztem magam, társadalmi munkát mint Ü. B. tag, párt-
alapszervi és csúcsvezetőségi tagként végeztem. Több alkalom-
mal részesültem gazdasági és politikai téren végzett jó munká-
mért elismerésben, jutalomban és négy alkalommal voltam ki-
váló dolgozó.”³⁷

³⁴ MNL OL M-SZKL 2. f. 16/5–6. ó. e. D. Ferencné levele a SZOT Szociálpolitikai Osztály vezetőjéhez (1979).

³⁵ MNL OL M-SZKL 2. f. 16/5–6. ó. e. F. Józsefné levele a SZOT Nőbizottságának elnökéhez (1974).

³⁶ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/18. ó. e. Sz. Istvánné levele a SZOT Nőbizottságához (1971).

³⁷ MNL OL M-SZKL 2. f. 16/5–6. ó. e. B. Ilona levele SZOT Szociálpolitikai Osztály vezetőjéhez (1979).

A levelek végén következett a záróformula, többnyire a nyomtatékosítás és egy esetben – újra csak a kölcsönszívességek felajánlásaként, ami igencsak kivételesnek számít – a protekció is megjelent.

„Nagyon kérem, hogy segítsenek, és mindenképpen választ várok. Ha teljesíthető a kérésem, ha nem.”³⁸

„Nagyon kérem sürgősen válaszoljanak és legyenek a segítségemre, minden reményem Önökben van. Válaszukat nagyon várom.”³⁹

„Ismételten kérlek, hogy ne haragudj zavarásomért, de más ismertségem nincs e téren! Ha viszonyozhatnám környezetemben bölcsődei, vagy óvodai probléma megoldásával, mindenkor szívesen teszem.”⁴⁰

Női panaszosok

A legtöbb panaszlevélben felbukkanó kérdést lényegében e korszak közéletének szociális diskurzusa tematizálta, családtámogatás és gyermekellátás; kisnyugdíjak és a nyugdíjasok ellátásának problematikája; lakhatási kérdés. Ezeken felül a lakosság egészségügyi, szociális ellátással – gyógyintézeti beutaló, szociális otthonba való elhelyezés –, gyermekek (vagy szellemileg fogyatékos gyermekek) oktatási intézetbe való felvétele, gyermekgondozási segély, rendkívüli segélykérelem, házassági bontóperrel, üdüléssel, gyermekelhelyezéssel, eltartási szerződéssel kapcsolatban írt panaszlevelet. Voltak, akik jogi tanácsért, jogszabályok értelmezése kapcsán folyamodtak a szakszervezet Nőbizottságához vagy a szociális osztályhoz.

A levélírók – ahogy fent láttuk – több esetben sajtóban megjelent konkrét cikkekre, rádióban, tévében hallottakra hivatkoztak,

³⁸ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/13. ó. e. H. Jánosné levele a Magyar Televízió Jogi esetek c. műsorához. A szerkesztőség továbbította a Nőbizottsághoz (1972).

³⁹ MNL OL M-SZKL 2. f. 16/32. ó. e. D. Éva levele a Szociálpolitikai Főosztályhoz (1977).

⁴⁰ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/14. ó. e. J. Matild levele a SZOT Nőbizottság elnökéhez. (1974).

saját személyes nehézségük találkozott a nyilvánosan elhangzott és ezáltal legitimitást nyert problémával, és egyben igyekeztek azt sugallni, hogy a felmerült probléma többeket érint, ezzel is legitimálva kérésük, panaszuk helyességét: „Tisztelt Czerván Elvtársnő! Elnézését kérem, amiért egyéni problémámmal – egyedülálló nyugdíjas nő vagyok – Önhöz fordulok. Ügyem azonban szerintem közérdekű is, mert biztos vagyok abban, hogy – különösen az 50-60 év közöttiek – járunk egy páran ilyen cipőben.”⁴¹

A levelekben akad néhány szokatlanabb igény is, így gépkocsivásárlás, egyetemi felvételi kérelem, Németországba, Szovjetunióba való üdülés igénye, al-dunai hajóút, Karlovy Vary-i gyógykezelés, telefonbeszerelés. N. Sándorné azért kérte a szakszervezet segítségét, mert egy munkásszállón lakó anya gyermekét 600 forint ellenében gondozásba vette, viszont a gyermek szülei a gyerekről nem gondoskodtak, gondozási díjat nem fizettek, ruhaneműt, beiskolázást nem biztosítottak.⁴² Egy másik asszony pedig egy kegyelmi kérvény és az OTP lakáshitelének törlesztésében adódó fizetési nehézségei miatt fordult 1979-ben a szakszervezethez, ugyanis férjét, aki a Petőfi laktanya hivatásos állományában dolgozott, az élelmiszerraktár hűtlen kezelése miatt nyolc hónapnyi fegyházbüntetésre ítélték:

„A férjemet elítélte a katonai bíróság, de a vádirat titkos és nem olvashatom el. A tárgyalás is úgy zajlott le a tudtom nélkül. Nov. 13-án ment el a férjem, azt mondta a Fő utcára kell menjen, és többet nem jött haza. Azóta se éjjelem, se nappalom. Betelefonáltam a munkahelyére arra a Fő utcára, tehát ott van és én a két kisgyerekekkel itthon: azóta írt, de azzal nem pótolható az apa. Nem tudom mibe keveredett, de mielőtt bevonult, tisztességgel, becsülettel dolgozott. A családját szerette. Most vettünk OTP-re egy lakást, a kertet meg részletre fizettük volna. És itt maradtam egyedül. Tisztelettel kérem segítsenek a kegyelmi kérvény beadásában, ha átváltoztatnák az ítéletet felfüggesztettre, ez az utolsó reménységem. Kérem segítsenek egy elkeseredett anya és két kisgyermekének, hogy ne kelljen apa nélkül élniük.”⁴³

⁴¹ MNL OL M-SZKL 2. f. 16/5-6. ó. e. B. Ilona levele SZOT Szociálpolitikai Osztály vezetőjéhez (1979).

⁴² MNL OL M-SZKL 2. f. 19/18. ó. e. N. Sándorné levele (1971).

⁴³ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/14. ó. e. . Mezei Jánosné tárnoki lakos levele a SZOT Nőbizottság elnökéhez (1979).

A Nőbizottság válaszlevelében biztosította, hogy az OTP-hitellel kapcsolatban segítséget nyújtanak, a kegyelmi kérvény ügyében viszont nem tudnak segíteni.

A levélírók leggyakrabban nehéz helyzetben lévő sokgyermekes, esetleg gyermeküket egyedül nevelő asszonyok és idősebb, özvegy nyugdíjas nők. Nehéz életkörülményeik és az azok javítására tett erőfeszítések az 1970-es évek elejétől rendszerint megjelentek a közbeszédben.

A munkavállaló nők, asszonyok foglalkozása szerint igen változatos a kép: van köztük könyvelő, ügyvédjelölt, adóügyi kisegítő alkalmazott, adminisztrátor, bölcsődei gondozónő, textilgyári fonónő, gépkocsivezető-nő, vagy épp színművésznő. A kérelmezők között egy tizenkét éves kaposvári diáklány is feltűnik. E női panaszosok női szerepeiket főleg a politikai hatalom nőkkel szemben támasztott elvárásai alapján konstruálták meg. A levelek női írói hagyományos tradicionális szerepük mellett – ahogy a tipikus érvelések alapján láttuk – lelkiismeretes munkájukat hangsúlyozták kérelmeikben.

A korszak női szerepekkel kapcsolatos társadalmi elvárásai szerint a nő fizetett munkát végez, gondoskodik a családjáról, a gyerekeiről, és az idősek ellátásában is részt vesz. A gyerekek ellátása, a háztartás rendezése ugyan nem jelentett elegendő alapot a társadalmi elismeréshez, ezeket a feladatokat – biológiailag determináltan – mégis női feladatnak tekintették, ami hozzájárult a hagyományos családi szerepkörök további fennmaradásához.⁴⁴ A politikai hatalom a női munkavállalás miatt megnövekedett női terhek könnyítését nem a családon belüli kiegyensúlyozottabb munkamegosztásban látta, hanem a szociális intézményhálózat kiépítésében, a közösségi nevelés jegyében. Ehhez a nők tradicionális felfogása is hozzájárult, ugyanis jelentős részük nemhogy lázadt volna e hagyományos feladatmegosztás ellen, hanem azt érezte „természetellenesnek”, ha a „család

⁴⁴ Joó Mária: Simone de Beauvoir és a posztoszocialista helyzet. In: PALASIK Mária–SÍPOS Balázs (szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 39–57.

feje” vállalta volna rendszeresen a hagyományos női feladatok egy részét.⁴⁵

Még az a női levélíró is, aki családalapítás hiányában nem tudott maradéktalanul megfelelni az elvárt női szerepnek, idős szüleinek gondozásának hangsúlyozásával egyéb hagyományos női feladatköreit igyekezett nyomatékosítani:

„Ami ma hátrányom – hogy nincs családom – akkor előnyt jelentett, szívesen raktak rám többet az átlagnál. Azt is természetesnek vették, hogy édesanyámmal kapcsolatos problémáimat is egyedül megoldottam, nem kértem sehonnan sem segítséget, nem raktam szociális otthonba, hanem tettem azt, amit szerintem minden gyermeknek kötelező: ápolni idős beteg szülőjét. Szerencsére egészséges voltam, tudtam és szerettem dolgozni – ma is járok dolgozni – és bizony nagyon sokszor vállaltam többletmunkát a gyes-en, vagy éppen gyermekeik betegsége miatt távollévő munkatársnőim helyett, mert megértettem helyzetüket.”⁴⁶

A SZOT Nőbizottságához érkezett egyik panaszos levélben egy asszony, egyedülállóan alkalmazva a hatalom érvrendszerét a propagált nemi egyenlőségre hivatkozva, felháborodva szólal fel a családi pótlék folyósításának az apát előnybe részesítő rendszere ellen:

„Sokat foglalkoztat az a kérdés, hogy a dolgozó nő miért nem kaphatja meg a családi pótlékot a maga jogán (munkaviszonya) alapján? Miért csak a férfiak illetékesek? Fontos ebből bírósági pert indítani és miért? Ma már a dolgozó nők többsége a maga jogán élvezhetné a családi pótlékot. Nem egy családayával beszélgettem és azt mondta, hogy a férje a fizetés gyanánt adja oda a családi pótlékot. Magam is több egyhelyben eltöltött idővel rendelkezem, mint a férjem, azaz 18 éve 1 helyen dolgozom. Hol van ebben a kérdésben is a női egyenjogúság. Mert a több munkához nagyon erősen megvan a jogom, mint a férjemnek [...]. Férjem fizetesként adja le a családi pótlékot és fizetéséből kevesebbet, betudva a családi pótlékot. Úgy gondolom nem egy probléma ez. Egyenjogúságunkhoz tartozónak kellene lennie. Sima kéressel is átigazolható lehetne a nők részére a családi pótlék kifi-

⁴⁵ TURGONYI Júlia–FERGE Zsuzsa: *Az ipari munkásnők munka- és életkörülményei*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1969. 70.

⁴⁶ MNL OL M-SZKL 2. f. 16/5–6. ó. e. B. Ilona levele a SZOT Szociálpolitikai Osztály vezetőjéhez (1979).

zetése a munkaviszonyban álló anya jogára is nem csak bírósági úton. 1973-ban élünk.”⁴⁷

A női emancipációs jogokra egyedül a fenti levélíró hivatkozott, rajta kívül csupán egyetlen férfi. G. Dénes a Magyar Televízió Szerkesztőségéhez eljuttatott, majd onnan a szakszervezethez továbbított levelében a vele azonos munkakörben dolgozó V.-né érdekében emelt szót, akinek kisebb volt a bére, mint az övé, ezért annak rendezését kérte. Kérését azzal indokolta – mintegy általánosítva a V.-né ügyében megfogalmazott problémát –, hogy a BKV-nál alkalmazott egyedülálló női dolgozóknak el kell tartaniuk gyermekeiket, valamint szüleiket.⁴⁸

A levéltári anyag G. Dénesén kívül más férfiak által írt leveleket is tartalmaz, akik elsősorban nyugdíjokkal kapcsolatban írtak panaszlevelet. A férfiak helyett számos esetben feleségük folyamodott a hivatalhoz, például férjük gyógykezelési ellátása vagy egy egészségügyi beutaló érdekében. A férfi panaszosok levelei általában kevesebb érzelmi töltettel bírtak, inkább csak tényszerűen vetették papírra problémájukat, mintha a materiális kiszolgáltatottság túlhangsúlyozása és a rászorultság az állami támogatásra szokatlan lett volna számukra, vagy még inkább összeegyeztethetetlen a hagyományos férfiszerepekkel. Egy nyugdíjas férfi levélíró, aki a mozgássérült fia kerekesszékének javításához folyamodott segélyért, így fogalmazott:

„Újból kellene mindkét kocsiját javíttatni a szobai és udvarit is. Ugyanis a szobában egy kis kerekével közlekedik az udvaron pedig egy nagy kerekével. Legalább 500 ft újból és a családi pótlék marad a régiiben. Kérjek a tanácstól azt mondták, de 4 havonta fordulhatok hozzájuk. Minden esetben kérni, szégyenlek

⁴⁷ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/14. ó. e. Az akkor hatályban lévő rendelkezések alapján az egyedülálló szülők esetében azonos módon kellett elbírálni a családi pótlék megítélését. Azonban, ha a szülők együtt éltek, és a családi pótlékre jogosultság mindkét fél esetében fennállt, akkor az apa jogán kellett a családi pótlékot megállapítani. Amennyiben az apa ezt a családi juttatást nem rendeltetésszerűen használta fel, azt a tanács végrehajtó bizottságának szakigazgatási szerve által kiállított bizonyítvánnyal kellett igazolni, és kérni a folyósítás rendjének megváltoztatását.

⁴⁸ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/18. ó. G. Dénes levele a Magyar Televízió Szerkesztőségéhez (1971).

is. Kényszerhelyzetben is vagyok. Nem-e egyszerűbb volna, ha felemelnék a családi pótlékot és nem kellene koldulni. Remélem megértik az ilyen szülők helyzetét és nem haragszanak ezen levelem miatt.”⁴⁹

Egy negyvenéves, hatgyermekes, szűkös körülmények között élő apa is a következőképpen mentegetőzött: „Nagyon kérem ne ítéljenek meg – akkor sem ha valamilyen címen szociális segílyt juttatni nem tudnak – hogy kérelemmel fordulok, de elég sajnós ez nekem, hogy könyöradományra szorulok fiatal ember létemre.”⁵⁰ A női levélírók megkereséseiben ilyen mentegetőzés nem olvasható, tendenciózusan azt hangsúlyozzák, hogy ezek a típusú támogatások járnak nekik, rendszerint a családtámogatási politikára vagy az állami gondoskodásra hivatkozva. A következő levélíró nyíltan fogalmaz az elmaradt gyermektartási díj miatt: „Sem egy használható tanácsot, sem a segítesre utaló megjegyzést, jószándékot nem olvashatok ki a szóban forgó válaszlevélből. Nehezem hiszem, hogy ez így természetes, hogy ez értékelhető szociális magatartás, gondoskodás lenne! Forduljak bírósághoz, írjak az NSZK-ba?”⁵¹ Az történt ugyanis, hogy volt férje az NSZK-ba távozott, és a visszatartott nyugdíjából a Nyugdíjintézet nem folyósította a 334 forint összegű gyerektartást.

A megmaradt hagyományos női-férfi szerepfelfogás szerint alapvetően a férfiak számítottak családfenntartónak, miáltal a „láthatatlan” munkanélküliség a nőket érintette elsősorban, ahogy – a teljes foglalkoztatás államszocialista világában – az elhelyezkedés során is nekik kellett több nehézséggel szembenéznük. Így például a gyermekvállalás és a munkába állás ebben az időszakban is okozott feszültséget. Azokat a nőket például, akik a próbaidő⁵² alatt estek teherbe, azonnal el lehetett bocsátani, és

⁴⁹ MNL OL M-SZKL 2. f. 16/5–6. ó. e. F. János levele a SZOT Nyugdíjosztályához (1979).

⁵⁰ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/14. ó. e. H. Dezső levele a SZOT-nak (1973).

⁵¹ MNL OL M-SZKL 2. f. 16/32. ó. e. . Sz. Gyuláné levele a SZOT Szociálpolitikai Főosztály vezetőjéhez (1979).

⁵² Az 1967. évi munka törvénykönyve alapján a próbaidő tartama harminc nap volt, a felek azonban a munkaszerződésben ennél rövidebb vagy hosszabb, de legfeljebb három hónapig terjedő próbaidőben is megállapodhattak. A próbaidő meghosszabbítása tilos volt. A próbaidő alatt a munkaviszonyt bármelyik

ezzel éltek is a vállalatok. Többen kértek segítséget megváltozott családi helyzetük miatt. Előfordult, hogy válás után az anya kénytelen volt munkába állni, de akad arra is példa, hogy egy válás miatt az azonos munkahely kellemetlenné vált, emiatt a panaszos a szakszervezet, illetve a Nőbizottság közbenjárását kérte. Elhelyezkedési nehézségeik elsősorban az egyedülálló anyáknak voltak. Számukra súlyos kihívást jelentett például, hogy a munkahelyhez közeli lakóhelyet biztosítsanak maguknak és gyermeküknek, leányotthonba ugyanis nem mehettek, és a költséghatékony ágybérlet vagy albérlet sem jöhetett szóba. Egy gyereket egyedül nevelő asszony többoldalas, családi körülményeit hosszan ecsetelő levéllel fordul a szakszervezet Nőbizottságához annak érdekében, hogy olyan állást találjon, amely szállást is biztosít számára, ahova gyereket is magával tudja vinni:

„Ezek után az a nagy kérésem volna legyenek szívesek engem Budapesten egy jó családnál háztartási vagy máshol bármilyen munkakörben elhelyezni bentlakással, ahol a gyerek is velem lehetne, hogy ne essen ki a családi nevelésből. Lakótelepen vagy iskola közelben szeretném inkább, ahol közel volna az iskola a gyereknek zeneiskolával egyben, hogy ne kelljen kísérgetni. Zongorázni tanul már 4-ik éve. A lányom is elvégezte a zeneiskolát. Itt Ajkán nincs szándékom letelepedni, bentlakásos munkalehetőség nincs. Nagyon szeretem a fővárost. Vándormunkás sem szeretnék lenni, így hát nagyon sürgősen munkába szeretnék állni a fővárosban, hogy a mindennapi szükségletet szerényen biztosítani tudjam mindkettőnk részére. Tíz év ledolgozott munkaviszonyom van. Országunkban minden becsületes munkáskézre szükség van ezért nagyon szépen kérem segítsenek nekem, hogy mielőbb munkába állva Budapestre kerülhessek és kisfiammal együtt részben megnyugodva élhessünk tovább.”⁵³

A Nőbizottság közbenjárására és a Helyi Ipari és Városgazdálkodási Szakszervezet nőbizottságának közreműködésével sikerült egy családot találni, akik egy időre hajlandóak voltak alkalmazni tihanyi nyaralójukban mint háztartási alkalmazott, kisfiának ott-tartózkodásával együtt.

fél azonnali hatállyal megszüntethette. A törvény a terhes nők munkaterheit is szabályozta.

⁵³ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/14. ó. e. M. Imréné levele a SZOT Nőbizottság elnökéhez. (1977).

D. Évának is hasonló nehézségei voltak: a SZOT Szociálpolitikai Főosztálynak címzett panaszlevele szerint problémái voltak az elhelyezkedéssel és mint kislányát egyedül nevelő anyának a lakhatás megoldásával:

„Állandóan betegek vagyunk a kislánnyal. Rossz ránk nézni olyan soványak vagyunk és már jártányi erőnk is alig van. Nem csodálom, hogy ha rám néznek és nem vesznek fel sehol sem. Segíteni senki sem segít, mert akinek jó dolga van, az nem is értheti meg azt, akinek évek óta csak kenyérré és tejre is csak szűkösen telik évek óta. Attól félek, hogy mire sikerül valami munkát találnom, nem lesz erőm dolgozni. Szakképesítem csecsemő és gyermek gondozónői képző. Állandóan azt hallom, hogy az egyedülálló gyermekes anyákat segítik, de még munkát sem adnak. Egészségügyi dolgozókat is állandóan keresnek, de nagyon sok máshol kénytelen dolgozni. Nagyon kérem Önöket, segítsenek rajtam sürgősen. Az országba bárhová elmegyek bölcsődében vagy óvodában, ahol egy szobát tudnak adni a kislánynak és nekem. De bármi mást is elvállalok, amit el tudok becsülettől végezni a jelenlegi erőmmel, csak erről a vidékről egyszer megszabadulhassak és a munkámnak és kislányomnak élhessek.”⁵⁴

A munkába állás, elhelyezkedés problematikája szinte mindenféle munkakörben alkalmazott asszonyt és különféle foglalkozású nőt érintett. P. Ilona színművésznő, aki szerepet kapott egy jól ismert darabban, elmondása szerint már három éve nem tudott a színháznál állandó szerződéshez jutni, így teljes létbizonytalanságban élt. Keresete sokszor a létminimumot sem haladta meg. A nyári hónapokban pedig semmilyen kereseti lehetőséggel nem rendelkezett. „Az elmondottak alapján az a kérésem, hogy végzettségemnek megfelelő megélhetési lehetőséghez juttatni szíveskedjenek” – fejezte be a levelét. A levélírók körében egy tizenkét éves kaposvári diáklány is feltűnt, aki „szerencsétlen” sorsú szüleinek szeretett volna segíteni, és támogatni őket azért, hogy jövedelmet szerez: „Szeretnék segíteni rajtuk, mert mind-egyik elég nyomorult. Ne tessék haragudni, hogy így fejezem ki magamat, mikor albérletet is fizetünk, még nem kaptunk [lakást],

⁵⁴ MNL OL M-SZKL 2. f. 16/32. ó. e. D. Éva levele a Szociálpolitikai Főosztályhoz (1977).

a vállalat ígerte, de még mindig nem kaptunk. A lakáshivatal se ad. Szüleim 15 év óta Kaposváron laknak.” Feltételezhetjük, hogy ez a levél nem a hatodikos lány egyéni akciója volt, hanem a levél megírására a szülei ösztönözték, hogy ezzel is elnyerjék a hivatal és a hivatalnokok szánalmát, együttérzését és támogatását. Egy másik levélíró könnyebb munkakörbe helyezés érdekében fordult a hivatalhoz, ennek következtében a SZOT Nőbizottság elnöke a Budapesti Fővárosi Tanács VB Egészségügyi Osztálya vezetőjének közbenjárását kérte abban, hogy a csökkent munkaképességű asszony a csökkent munkaképességűek számára fenntartott munkahelyhez hozzájusson. A marcali erdőszetnél takarítónőként alkalmazott Sz.-né egy munkahelyi sérelem okán fordult a Nőbizottsághoz, ugyanis az 1972-es évet teljes egészében ledolgozta, a szocialista brigádtag jutalmától – 600 Ft és jutalomszabadság – mégis elesett, ugyanis orvosi javaslatra munkahelyet kellett változtatnia:

„Távol áll tőlem, hogy ilyen hosszú levelezést talán a 600 ft jutalom megvonása miatt folytatok. Férjem rokkantnyugdíjas. Én dolgozom egészségi állapotomnak megfelelő takarító munkakörben, megélünk szerény körülmények között. Nem tudok egyetérteni azzal a jogszabályi rendelkezéssel, ha egy szocialista brigádtag egy teljes éven át kifogástalanul dolgozik, mivel egészségi állapota miatt munkahelyet kell változtatnia, hogy engedheti meg a fent idézett kormányrendelet (1001/1965.I.16. sz.) a termelési tanácskozásnak az ilyen brigádtag jutalmamegvonását. Mindent megértenék, ha az egész 1972. évben nem dolgoztam volna le. Ha évközben munkámat nem a szocialista brigádtaghoz méltóan végeztem volna. De erről szó sem esett.”⁵⁵

A levélíró a brigádtag önként vállalt és – állítása szerint – „jó szívvvel” teljesített brigádmunkáját a munkahely „kicsinyességével”, a jogosan járó jutalom ki nem fizetésével állította szembe. Egy másik levélben egy hírlapkihordóként és kézbesítőként dolgozó háromgyermekes özvegy kérte, hogy mint szakszervezeti tagnak nyújtsanak érdekvédelmi segítséget és képviselést. A kérelem apropója az volt, hogy körzetét csökkentették, ennek követ-

⁵⁵ MNL OL M-SZKL 2. f. 19/14. ö. e. Sz. Jánosné levele a SZOT Nőbizottság elnökéhez (1974).

keztében 2000-2200 forintról 1300 forintra esett a havi fizetése. Előzményként arról számolt be, hogy körzetének csökkentése miatt keresetet adott be a Munkaügyi Döntőbizottsághoz, amelynek helyet adtak, és elrendelték, hogy helyezték vissza eredeti munkakörébe, azonban a munkahelye e döntés ellen fellebbezett. Ezért a levélíró maga is fellebbezéssel élt az egyoldalú munkaszerződés módosítása miatti keresetkiesés és a további munkaügyi vita során felmerült további költségek megtérítése érdekében.

A vizsgált levelek sorában a nyugdíjuttatásokkal kapcsolatos kérelmek, megkeresések a leggyakoribbak. A kisnyugdíjak problematikája is kifejezetten női specifikumnak tekinthető a korszakban, ugyanis az 1969-es évre vonatkozó adatok szerint a férfiak 15%-át, míg a nők 41%-át sorolhatjuk a kisnyugdíjasok közé a nyugdíjösszeg alapján.⁵⁶ Ez a jelentős különbség pedig elsősorban abból fakadt, hogy sok munkát vállaló – főleg az idősebb generációkhoz tartozó – nőnek nem volt meg a törvény szerint a teljes nyugdíjellátáshoz szükséges – tízévnyi – szolgálati ideje, ezért ők csak résznyugdíjra voltak jogosultak. Nyugdíjukat csak kivételes ellátás formájában lehetett növelni, vagyis nem alanyi jogon járt. Ezenkívül e témakörben a panaszosok az özvegyi vagy rokkantsági nyugdíj felemelésében, illetve nyugdíjaztatásuk érdekében kértek a szervezet segítségét, tanácsát. Egy nyugdíjas korú levélíró asszony 1971-ben azt kérte, hogy nyugdíjának korlátozása nélkül tovább dolgozhasson. Az 1970-es évek elejétől maga a SZOT Társadalombiztosítási Főosztály szorgalmazta a nyugdíjas korúak további foglalkoztatását, amit a nyugdíjak alacsony szintje és a nyugdíjasok nehéz életkörülményei is indokoltak. Így 1972-ben előbb bevezetésre került a továbbdolgozásra ösztönző nyugdíjpótlék, majd 1973-ban a nyugdíj melletti részfoglalkoztatás, ugyanis a nyugdíjasok számára a nyugdíj melletti munkavégzés vonzóbb volt, és anyagilag is jobban megérte, mint a továbbdolgozásra ösztönző nyugdíjpótlék. Míg a férfiak 42%-a, addig a nők 27%-a vállalt munkát a nyugdíjjogosultság elérését követően 1973-ban.⁵⁷

⁵⁶ HORVÁTH Sándor: I. m. 159.

⁵⁷ Uo. 160–161.

Egy lakásigénylés története

A kérelmezők jelentős része lakásproblémáinak megoldása – lakásigénylés, lakáscsere, OTP-hitel fizetési nehézségek – érdekében kérte a szakszervezet Nőbizottságának, illetve Szociális Osztályának segítségét, közbenjárását.⁵⁸ A szervezetnek azonban a lakáshoz jutásban nem volt nagy mozgástere. Ebben az időszakban a lakáselosztásban a tanácsoknak és a vállalatoknak – és ez utóbbiakon keresztül a szakszervezetnek – volt döntő szerepük.⁵⁹

E fejezetben egy rövid esettanulmány keretében a levélíró és a hatalom, illetve hivatalok interakcióját próbálom rekonstruálni a Király Erzsébet hagyatékában⁶⁰ a lakásigénylésével kapcsolatban megmaradt levelek alapján.⁶¹ Bár Király nem fordult a szakszervezethez, e rendkívüli anyag alapján mégis jól elemezhető, milyen interakció folyt a kérelmező és a hivatal között.

Király Erzsébet 1942-ben született Gyálon, anyja hajadon házi-cseléd volt, gondoskodni nem tudott a gyerekről, aki így gyermekotthonokban és nevelőszülőknél nőtt fel Nagyváradon, Debrecen környékén, végül Szegeden. 1959-ben került a fővárosba, előbb textilipari, majd híradástechnikai és nehézipari gyári munkásként dolgozott. Az 1970-es évek első felétől a vendéglátóiparban helyezkedett el: előbb felszolgálóként egy jobb hírű étteremben, később többnyire kocsmákban alkalmazottként, majd betanított

⁵⁸ Ebben a fontos kérdésben a hivatalnokok egymás közötti levelezéséből már azt is láthatjuk, hogy a vezető saját beosztottjainak, esetleg azok gyerekeinek lakáshoz jutásában is próbált közbenjárni.

⁵⁹ A budapesti lakáselosztás rendszeréről lásd HORVÁTH Sándor: I. m. 75–122.

⁶⁰ Király Erzsébet személyes hagyatékára, irataira, fényképeire egy VII. kerületi bérház lakásában bukkantam egy lakásvásárlás során, 2009 tavaszán. Király Erzsébetnek nem volt gyermeke, így lakását halála után egy eltartási szerződés keretében egyik barátnője és annak fia örökölte. A tárgyi hagyatékára senki sem tartott igényt, ezek a lakásban maradtak, így kerültek a tulajdonomba.

⁶¹ Király Erzsébet 1977-től 1990-ig járta a hivatalokat, írta a panaszos leveleit azért, hogy egy belvárosi szükséglakáshoz, majd egy összkomfortos lakáshoz hozzájusson. A visszaemlékező a lakásigényléssel kapcsolatos dokumentumokat, panaszos leveleinek, beadványainak másolatát, pizskozatát és a hivataloktól kapott hivatalos iratokat, értesítéseket, sőt még a postai feladószelvényeket is gondosan megőrizte az utókor számára.

szakácsként. Kétszer volt férjnél, gyermeke nem született. Király Erzsébet lakásigénylése speciális esetnek tekinthető, mert egyedülálló nőként, munkahelyről munkahelyre vándorlóként és mindenféle protekció híján eleve jóval nehezebben juthatott tanácsai lakáshoz. 1973-tól Ecsere lakott albérletben, lakásigénylést viszont – aktuális munkahelyei alapján – a XI., majd a VII. kerülethez adta be. Kérelmeiben rendszeresen egyik hivatkozási alapja volt, hogy munkahelyére sokat kell utaznia, illetve kitért szegényes lakhatási körülményeire és Ecsere közbiztonságára is:

„Ecsere találtam menedéket ahol 1973-tól szinte vergődök itt nem találok a helyem a látásom 7. éve már nem jó a vérnyomásom ingadozó lábaim állandóan görcsbe van. Évente különösen nyáron a vonatról 6-7-szer visznek el a mentők a vonaton soha nincs ülőhely munkahelyemre ingerülten érkezem. Itt Ecsere mivel egyedül élek többször rám törtek, kiraboltak, jelen pillanatba 2 hónappal ezelőtt nagymosást végeztem és mivel nem száradtak meg éjjelre nem szedtem be, reggelre 4-kötél ruhákat, ágyneműt stb. vittek el enyhén számítva a ruhák értéke kb. 3.000-4.000 Ft veszteség. Azóta is remegve jövök éjjel a vonattól, a munkából haza.”⁶²

A hagyaték legkorábbi levele 1977. október 10-i keltezésű, a XI. kerület tanács Végrehajtó Bizottságának Lakásügyi Osztályától érkezett, s tárgya egy lakóház közös helyiségének⁶³ igénylése volt. Az eredeti megkeresés továbbítás révén került a fent említett hivatalhoz. A lakásosztály a lakásigénylést az arra rendszeresített formanyomtatvány hiányával utasította el, és további indoklásában leszögezte, hogy csak a tanácsai bérlakások felett van rendelkezési joga. Azonban ezzel nem ért véget a történet, Király Erzsébet volt anyósa, aki tanácsokkal látta el volt menyét, a nyilvánossághoz fordult. Írt a *Népszabadság* és a *Népszava* szerkesztőségének az

⁶² Király Erzsébet Lakásügyi Osztálynak címzett levele. Király Erzsébet személyes hagyatékából. A szerző tulajdona.

⁶³ A budapesti lakosság lakásszerzési praktikái közé tartozott, hogy a társasházak közös használatú helyiségeit, esetlegesen korábban más célra – műhelyként, üzletként – használt ingatlant, ingatlanrészeket igényelték ki lakhatás céljára. Király Erzsébet első férjének anyja házmesterként dolgozott egy ideig, így tisztában volt azzal, hogy menyének milyen lehetőségei vannak. Király Erzsébet volt anyósa a XI. kerületben lakott.

ügyben, a *Népszabadság* szerkesztősége a kérelmet a Fővárosi XI. és XXII. kerület Ingatlankezelő Vállalathoz továbbította, amely az 1978. október 24-i keltezésű válaszában kijelentette, hogy a vállalat nem jogosult közös helyiségek bérbeadására, ilyen jogkörrel a Budapesti Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának Lakásügyi Osztálya rendelkezik. 1980 júliusában megérkezett a válasz a Budapesti Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának Lakásügyi Osztályától is. Az alapján elvileg nem volt akadály, hogy ilyen közös használatú helyiséget a lakásigénylő részére kiutaljanak, mivel azonban közös használatú helyiségről volt szó, a kiutaláshoz a lakók előzetes lemondó nyilatkozatára lett volna szükség. Időközben, még a válaszlevél megérkezése előtt, az igénylő ismételtén a XI. kerületi Lakásügyi Osztályhoz fordult, amelyre a hivatal ugyanazt az elutasító választ adta 1979. április 23-án, hivatkozva korábbi levelére, azzal a két kiegészítéssel, hogy csak a lakásigénylési formanyomtatvány és a Gépi Adatfeldolgozó Központ általi besorolás alapján történő sorra kerüléskor tudnak az igénylő foglalkozni. A hivatal a válaszlevélhez egy lakásigényléssel kapcsolatos tájékoztatót is mellékel. Király Erzsébet 1979-ben, tehát az első lakásigénylést kezdeményező panaszos levele után két évvel személyesen kereste fel a VII. kerületi Lakásügyi Osztályt, ahol kitöltötte a szükséges formanyomtatványt. Életének ezen epizódját így elevenítette fel visszaemlékezésében:

„Elhatároztam 1979-ben, hogy bemegyek a VII. kerület tanácsához. Kaptam egy ívet, hogy töltsen ki. Olyan izgalomba voltam, mint mikor az iskolában év végén vizsgáztam. Miközben izgatottan töltöttem eszembe jutott anyósom, hogy miért nem világoztam fel erre, mikor még együtt voltunk Gyurival, vagy válasunk után, hisz elég gyakran találkoztunk, kijárt hozzám Ecserre, de erről soha nem beszélt. No mindegy beadtam az ívet és izgatottan hazafelé bementem a Boleróba meginni egy fél deci cseresznyét. Megkönnyebbülten szálltam fel Józsefvárosból induló vonatra hazafelé, tele reménységgel. Ez a reménység 10 évig tartott. Több levélben közöltem állapotomat, és havonta 2-3-szor végigvárva soromat, mert mindég sokan voltunk a Tanácsnál, megalázkodva panaszoltam el bánatomat. Volt, hogy bíztattak legyek türelemmel, de legtöbbször elutasítottak.”⁶⁴

⁶⁴ KIRÁLY Erzsébet: I. m. 142.

A lakásigényléseket minden évben meg kellett újítani, ennek hiányában az igénylőt törölték a névjegyzékből, ezzel is csökkentve az amúgy is nagyszámú igénylők tömegét. Ezt követően Király Erzsébetnek két igénylése volt bent, egyik a XI. kerületben a közös helyiség, a mosókonyha iránti igénye, amelyben volt anyósa járt el, másik a VII. kerületi tanácsi bérlakás iránti igénye. A VII. kerületbe úgy adhatta be lakásigénylését, hogy egyik barátjáné révén be tudott jelentkezni a VII. kerületi Landler Jenő utcába, állandó lakcíme és tényleges lakhelye, albérlete azonban Ecseren volt. Király Erzsébet újabb és újabb panaszos levelekkel és beadványokkal kereste meg a lakásügyi hivatalt, és nehéz helyzetében már egy szükséglakással⁶⁵ is megelégedett volna. Így a hivatal Király Erzsébet igényét panaszos levelére hivatkozva szükséglakás-kérelemként kezelte a későbbiekben. A szükséglakás iránti kérelemmel kapcsolatban a VII. kerületi Lakásügyi Osztály kezdetben türelemre intette: „Tájékoztatásul közlöm, hogy elsősorban a kerületünkben ténylegesen és életvitelszerűen lakó, valamint érvényes lakásigényléssel rendelkezők igényléseit tudjuk kielégíteni, ezért kérjük türelmét, amíg az Ön lakásproblémáin segíteni tudunk.” 1981 és 1987 között a hagyatékban hivataltól származó irat nincs, ennek ellenére az igénylő több sürgető beadványt írhatott, ugyanis több általa írt levélpiszkozat, levélmásolat megmaradt. Az anyósa – 1985-ben a menyének írt levele szerint – még egy sikertelen próbálkozást tett a mosókonyha megszerzése érdekében:

„Erzsike megint intéztem valamit, de talán nem hiába. A Fővárosi Tanács a határeseteket intézi, remélem most nem esik kútba. Valamelyik délelőtt keresd fel Őket és vidd el ezeket a papírokat. Igazold a 15 éves budapesti egyhelyben dolgozást, a tavalyi korházi zárópapírokat. A lakásügyi papírokat és minden lehető igazolást. Ne idegeskedj. Lehetne, hogy ezt itt nem adják, de talán kapsz mást. Visszaküldenek a lakáshivatalba, de nem rázhatnak le! Ezeknek válaszolniuk kell! Addig üsd a vasat amíg meleg! Jobb lett volna megbeszélni veled szóban, de így is jó! A papírokat oda adhatod nekik, a borítékokat a számokkal eltet-

⁶⁵ Leromlott, alacsony komfortfokozatú és hosszú távon lebontásra ítélt lakásokat minősítettek szükséglakássá. Ezeket a lakásokat a legnehezebb életkörülmények között élő igénylőknek oszthatták szét.

tem. Itt küldöm a levelem másolatát is, hogy tudd, hogy mit írtam nekik. Ezek azt hiszik és igazuk van, hogy te öngyilkos letél, mindenesetre már rég foglalkozniuk kellett volna nekik veled! Ez az a hivatal, amit kérdeztem tőled a kórház után. Ezeknek válaszolniuk kell, hogy mit intéztek. Ez a szoba nagyobb, mint az én szobám. Két ablak van rajta. Köves a padlója. A múlt héten volt szerencsém bejutni. Tehát csak meszelni, és műanyag padló kell. Biztos nem drága. Nagyon várom a fejleményeket és írj részletesen akár többször is.”⁶⁶

Azonban a sok és több szintű próbálkozás ellenére a közös használatú helyiséget nem sikerült megszerezni. Ezt követően a hagyatékban sem találunk ezzel kapcsolatban semmifajta írásos nyomot. A VII. kerületi lakásigényre visszatérve, míg az 1980-as évek elején a hivatal csak felhívta a figyelmet arra, hogy azok kaphatnak kerületi tanácsi lakást, akik életvitelszerűen a kerületben laknak, addig az 1980-as évek második felében a hivatal dolgozója személyesen is megvizsgálta, hogy az igénylő ténylegesen a bejelentett lakásban lakik-e. Tekintettel arra, hogy Király Erzsébet esetében a VII. kerületi ideiglenes lakcím csak fiktív cím volt, lakásigénylését nem tudták figyelembe venni. Király Erzsébet panaszos lakásigénylésre vonatkozó leveleit tovább is küldte a kerületnek, így végül 1988. május 19-én szükséglakás iránti kérelmét a tanács jóváhagyta, és kiutalt részére egy Wesselényi utcában lévő 20 nm-es komfort nélküli ingatlant, majd újabb kérelmek alapján egy komfortos tanácsi lakást 1990 tavaszán.

A kérelmező, Király Erzsébet leveleiben a korábban említettekhez hasonlóan a munkával töltött életére, de ennél is hangsúlyosabban kiszolgáltatottságára, árvaságára, hányattatott életére, és ezek következtében megromlott egészségi állapotára hivatkozott. Leveleiben, de a visszaemlékezésében is erőteljesen jelen van az állami gondoskodás igénye és annak hiányossága, a visszaemlékezésében így ír: „Igaz az állam törődött velem a maga módján, de pl. Hajdúnánáson soha senki nem ellenőrizte, hogy milyen sorsunk van, hogy ócska köpenyben és felemás cipőbe meneteltünk a suliba, és mindég éhesek voltunk.”⁶⁷ Tehát legfőbb

⁶⁶ P. Ferencné levele (1985) Király Erzsébet személyes hagyatékából. A szerző tulajdona.

⁶⁷ KIRÁLY ERZSÉBET: I. m. 209.

hivatkozási alapja a levelekben az árva sorsa és abból fakadó nehézhöz, marginális életkörülményei voltak. A hivataloknak címzett leveleiben az évek múlásával egyre erőteljesebb érzelmetöltettel fogalmazza meg gondolatait. Első leveleiben a szokványos formulával indít: „Következő kéréssel fordulok...” Évek múltán már ekképp kezd bele: „Úgy érzem már nem kifejező az a szó, illetve az a mondat, hogy kétségbeesésem kényszerít írásra.” Levelei záróformuláiról is ugyanez a tendencia mondható el, első leveleiben még megköszöni a türelmet, esetleg szíves elnézést kér, addig 1988-ban e sorokkal zárja panaszos levelét: „Ne dobják kosárba e levelemet, ígérem ez az utolsó, hisz csak egy porszem vagyok, de jól megtaposott.” A levelek törzsének tartalma, amelyben rövidebben-hosszabban kifejti hányattatott sorsát, hasonló. Ugyanakkor a visszaemlékezésben leírtakat a hivataloknak címzett levelek tartalmával összehasonlítva kirajzolódik, hogyan konstruálja meg önmagát, és rendezi össze az életmozaikjait úgy, hogy az a célt, a tanácsai lakás megszerzését szolgálja. Jó példa a visszaemlékezésben és a levelekben is megjelenő női szerepekkel, az anyasággal kapcsolatos rész. Míg a visszaemlékezésben az anyai szerep elutasítása, illetve az abortuszaiban az egyéni döntés a hangsúlyosabb, a hivatalnak címzett levelekben a rossz körülményeket és a lakásnélküliséget okolja azért, hogy a vágyott anyaszerepet el kellett utasítania, valamint későbbi, más kapcsolatokból származó terhességeivel is összemosza:

„Ebben az időben történt a férjemmel többszöri vitatkozás, miután közölték velem, hogy vigyázzak a számra, mert nem otthon vagyok. Ez nem volt számomra meglepő, mert soha nem éreztem magam otthon, azóta sem. Ezek után azonnal intézkedtem gyermekem elvételéről melyről annyit álmodtam. Azért még reménykedtem férjem változásán, de gyakran nem járt haza pénzt soha nem adott, ezek után még két gyermeket elvettem és öngyilkosságot követtem el.”⁶⁸

Jelen esettanulmány arra világít rá, hogy a panaszos több szinten próbálkozott, kezdetben a nyilvánosságtól remélt segít-

⁶⁸ Király Erzsébet Lakásügyi Osztálynak címzett levele. Király Erzsébet személyes hagyatékából. A szerző tulajdona.

seget, de a megkeresett szerkesztőségek többnyire továbbították az illetékes hivatalhoz, esetleg hivatalokhoz, amelyeknek aztán rendszeresen írta segélykérő leveleit. Ezekre hol türelmet kérő, hol együttérző, de érdemben elutasító hivatali válaszok érkeztek. Elkeseredésében aztán egy magasabb rangú hivatalnokhoz, a kerületi tanácselnökhöz fordult segítségért. Szűkebb-tágabb társadalmi közegétől is tájékozódva minden lehetséges fórumot megkeresett ügye érdekében. A kérelmeket kezelő hivatalnokok, ha tényleges segítséget nem is nyújtottak hosszú évekig, de írásos válaszokkal reagáltak a megkeresésekre.

Összegzés

Sheila Fitzpatrick a harmincas évek sztálinizmusát vizsgálva lottószelvényhez hasonlította ezeket az állampolgári megkereséseket, amelyek kis költségbefektetéssel elérhetőek voltak, további kötelezettséggel nem jártak, ugyanakkor a nyeresé esélyét kínálták.⁶⁹ A panasz- vagy kérelemírás az állam és állampolgár közötti viszonyrendszer egyik politikai eszköze volt, amellyel minden állampolgár saját belátása szerint élhetett. A panaszlevelet író nők önálló cselekvőként próbáltak fellépni mindennapi megélhetésük, boldogulásuk érdekében, sok esetben hivatkozva az állam gondoskodó „kötelezettségeire” a családtámogatás, gyermekellátás, idősekről való gondoskodás tekintetében. Önmagukat ugyanakkor a másik oldalon állami gondoskodásra szoruló hagyományos női szereplőként mutatták be, ezzel is tovább erősítve a hatalom tradicionális férfi-női szerepsémáit. A szerepkonstrukciók arra szolgáltak, hogy a hatalom szemében megfelelő állampolgárnak mutassák magukat, akik „rászolgáltak” az állam gondoskodására. Megnyerve a hivatalnokok szimpátiáját, netán együttérzését, tényleges segítségre is számíthattak, amely következtében materiális életkörülményeik némileg javultak.

⁶⁹ Sheila FITZPATRICK: *Everyday Stalinism*. I. m. 103–104.